

ADALÉKOK A JAGELLÓ-KORI MAGYAR HADSZERVEZET TÖRTÉNETÉHEZ

Mátyás király halála után az ország védelme a zsoldoshadsereg helyett az egyházi és világi főurak, valamint a megyék bandériumaira hárult. Történeti irodalmunkban többek által is hangoztatott nézet szerint az ország honvédelme ily módon meggyengült, szétzilálódott, s a hatékony védekezés lehetetlenné vált.¹ Olyan nézetek is megfogalmazódtak, hogy a főrendek a fekete sereg szétverésével szándékosan fosztották meg az országot a védekezés lehetőségétől, hogy illetően módon juthassanak nagyobb részhez a dicső király halála folytán elérvult központi hatalomból.² Ez utóbbi felfogás önmagában is ellentmondásos mivoltára Szakály Ferenc hívta föl a figyelmet egyik kiváló tanulmányában.³

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a Jagelló-kori országgyűlések dekrétumai szerint a főrendek és a nemesség miként szándékozott gondoskodni az ország védelméről, illetve a kiállított katonaságot milyen fegyverzettel kívánták harcba küldeni. Természetesen ezen kérdések kapcsán az is fölmerül, hogy vajon a bandériumokra alapozott védelem eleve kudarcra volt-e ítélve a törökkel szemben.

Az 1492. évi országgyűlés dekrétumának 19. cikkelye szerint az ország védelméről a király *officialisai* és *stipendiariusai* kötelesek gondoskodni, a király csak akkor rendelhet el *generalis exercitus*-t, ha ezek ereje nem lenne elegendő a veszély elhárítására.⁴ Itt egyértelműen a még meglévő fekete seregre történik utalás, de a törvény 20. cikkelye megemlíti a bandériumokat is: egy bandériumnak négyszáz katonából kell állnia, ebből kétszáz *armiger*, vagyis jól felfegyverzett, lehetőleg páncéllal is ellátott katona legyen, a fennmaradó kétszáz pedig *levis armaturae vulgo huszarones nuncupati*, tehát könnyű fegyverzetűekből tevődjék össze. Ugyancsak a 20. cikkely szerint a bandérium tartására nem képes bárók és a birtokkal rendelkező nemesek az 1397-es temesvári országgyűlés által meghatározott kulcs szerint minden húsz jobbágytelek után küldjenek egy *equitem decentem*, míg az egytelkes, birtoktalan nemesek tíz ház után küldjenek egy lovast, aki legalább lándzsával, pajzzsal, kézi íjjal, és ha lehet, páncéllal is fel van szerelve.

Ezekből az adatokból fontos következtetések adódnak. Az 1492. évi diéta törvényhozói eszerint tudatában voltak annak a ténynek, hogy a zsoldoshadsereg, amely egyébként is meglehetősen drága dolog volt, nem föltétlenül alkalmas az ország töröktől való megvédelmezésére.

¹ KÁPOLNAI (PAUER ISTVÁN): A mohácsi hadjárat 1526-ban. In: Hadtörténelmi Közlemények 1889. 178, ACSÁDY IGNÁC: A magyar birodalom története. Bp. 1904. II. 17.

² TÓTH ZOLTÁN: Mátyás király zsoldoshadserege (A fekete sereg). Bp. 1925. 351., HECKENAST GUSZTÁV-KARÁCSONYI BÉLA-LUKÁCS LAJOS-SPIRA GYÖRGY: A magyar nép rövid története. Bp. 1951. 109. (Az idézett rész KARÁCSONYI BÉLA munkája.)

³ SZAKÁLY FERENC: A mohácsi csata. Bp. 1975. 44.

⁴ Corpus Juris Hungarici. Szerk.: MÁRKUS DEZSÓ. Bp. 1899. 481–561. (A továbbiakban: CJH.)

Szükség volt tehát arra, hogy törvényi szinten gondoskodjanak megfelelő egyéb haderőről ezen feladatok ellátására.

Közismert tény, hogy a török sereg jelentős részben könnyűfegyverzetű lovasságból állt.⁵ Különösen igaz ez a határ mentén portyázó, az ország területére be-betörő kisebb irreguláris alakulatokra, amelyek ellen célszerűtlen lett volna bevetni a nehézfegyverzetű és nehezebben mozgó zsoldossereget. Már Mátyás király idejében kiderült, hogy a részben vagy egészben könnyűfegyverzetűekből álló bandériumok megállják a helyüket a kisebb török egységekkel szemben,⁶ vagyis a határvédelemben eredményesebben lehet őket felhasználni, mint a fekete sereg katonáit. Ezen felismerésből adódhat a törvény ide vonatkozó rendelkezése.

A másik következtetés a bandériumok létszámával kapcsolatos. Négy száz katona nem csekély erő, még ha azok fele csak könnyű fegyverzettel rendelkezik is. Ebből adódóan az ország fegyveres ereje, amennyiben mindenki eleget tett kötelezettségének, nem lebecsülendő ütőképességű volt. A bandériumokban szolgáló katonákat tévedés lenne alábecsülnünk: az egyházi és világi nagybirtokosok familiárisaiból, nemesi családok fiaiból álló fegyveresek minden bizonnyal értettek a fegyverforgatáshoz, hiszen evvel telt el egész ifjúkoruk. A társadalmi emelkedés egyik lehetséges útja is a hadi szolgálat volt, ebben kitűnni tehát minden nemesifjú elemi érdeke volt.

Harmadik következtetésünk a fegyverzettel kapcsolatos. Ha a kellőképpen felszerelt lovasnak legalább lándzsával, pajzzsal, kézi íjjal és lehetőleg páncéllal kellett rendelkeznie, a bandérium másik felét alkotó nehézfegyverzetűeknek ezek szerint még ennél is komolyabb, jobb fegyverzettel kellett bíriuk. Minden bizonnyal követelmény volt a teljes vagy legalább részleges, a test egy részét befedő páncélzat viselése. Az ilyen fegyverzetű bandérium, ahol a nehézlovasság harcát könnyűfegyverzetű huszárok támogatják, nincs eleve kudarcra ítélve a hasonló felszereltségű török csapatokkal szemben. A döntő kérdés természetesen az, hogy mekkora a létszámkülönbség és a harci eltökéltség. Ez utóbbiban a mohácsi csata előtti események tanúsága szerint nem volt hiány, amennyiben a katonaság már egyszer eljutott a csatamezőre.

II. Ulászló uralkodása alatt másodízben az 1498. évi dekrétum foglalkozik a honvédelem kérdéseivel.⁷ A törvény 16. cikkelye leszállítja a katonaaállítás kulcsot: már nem hús jobbágytelek, hanem harminchat után kell egy *equus bene armatus*-t kiállítani, kivéve a veszélynek jobban kitett délmagyarországi megyéket, ahol a kulcsot huszonnégy jobbágyban állapítják meg. Hasonlóképpen csökkentik az egytelkes nemesek terheit: az ő esetükben az eddigi tíz helyett most már csak harminchat ház után kell egy lovas hadba küldeniük. Növekszik viszont a bandériumtartó főpapok és bárók megterhelése: bandériumaikat ezentúl *equites armati* képezzeék, huszárokat pedig ne küldhessenek. Ez nagy anyagi megterhelést jelent, hiszen a huszárok felszerelése jóval olcsóbb, mint a nehézfegyverzetű lovasoké.

A törvény 20., 21. és 22. cikkelyei több szempontból is meghatározó jelentőségűek a Jagelló-kor történetében. Ezúttal azonban csak a hadtörténeti vonatkozásokra szűkítem vizsgálódásaimat. A 20. cikkely névszerint felsorolja a katonatartásra kötelezett egyházi előkelőket, és azt is meghatározza, hány lovas kell tartaniuk. Ezek szerint a magyar egyháznak 6350 lovas kiállításával kellett részt vennie az ország védelmében. Ehhez járul a 21. cikkely

⁵ KÁLDY-NAGY GYULA: A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: Mohács. Tanulmányok. Szerk.: RÜZSÁS LAJOS és SZAKÁLY FERENC. Bp. 1986. 187–189.

⁶ SZAKÁLY FERENC: A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok. Id. mű. 43–49.

⁷ CJH. 592–641.

értelmében a királyi bandérium 1000 lovasa, valamint az országos főméltóságok, úgymint az erdélyi vajda 400, a székely ispán 400, a horvát bán 400, és a temesi ispán ugyancsak 400 katonája, összesen 2600 katona.

A 22. cikkely azokat a világi előkelőket sorolja föl, akik bandérium tartására vannak kötelezve, tehát *barones banderiatii*, összesen 42 személyt említ a cikkely, akiknek egy-egy bandériumot, tehát 400, vagy ennél több katonát kell kiállítaniuk, ez összesen 17800 katona.

Mindezekből következően a bandériumokban szolgáló katonaság összlétszáma teljes feltöltöttség esetén 26750 fő, amely adat szinte pontosan megegyezik a mohácsi mezőn 1526-ban felsorakozó hadsereg létszámával! Az egybeesés bizonyára nem véletlen és nagyon is elgondolkodtató.

Az 1500. évi diéta kisebb jelentőségű módosításai után az 1504. évi dekrétum 24. cikkelye foglalkozik újra érdemben a bandériumok hadrakelésének kérdésével.⁸ A törvény úgy rendelkezik, hogy a királyi bandérium mellett az egyházi főrendek bandériumait kell állandóan fegyverben tartani, a világi csapatait csak akkor kell mozgósítani, ha az előbb mondottak ereje nem elegendő a veszély elhárítására. Nyilvánvaló, hogy az egymással rivalizáló érdekcsoportok a védekezés költségeit igyekeztek egymásra hárítani.

II. Ulászló uralkodása alatt utoljára az 1507. évi diéta 6. cikkelye érinti a honvédelem ügyét az általunk vizsgált vonatkozásban.⁹ A cikkely szerint a hagyományosan 1000 főből álló királyi bandériumból 400 főnek kell állandóan a király mellett tartózkodnia, a fennmaradó 600 katonának pedig a végvidék biztonságáról kell gondoskodnia.

II. Lajos uralkodása alatt először az 1518. évi budai országgyűlés 10. cikkelye foglalkozott a bandériumok összetételével.¹⁰ A törvény, amelyet a köznemesség távozása után hoztak, és amely ily módon a főrendek szándékait fogalmazta meg, úgy rendelkezik, hogy a bandériumokba huszárokat fegyveresként ne küldjenek. Ebből arra következtethetünk, hogy a bandériumtartó főrendek korábban bizonyára a törvényben kimondott ötven százaléknál nagyobb arányban küldhettek a páncélosoknál olcsóbban felszerelhető huszárokat. Ez persze nem jelenti azt, hogy a bandériumokat teljesen páncélosokkal kívánták volna feltölteni, hiszen ez a korábbiaknál jóval nagyobb megterhelést jelentett volna, és nem is lett volna feltétlenül célszerű a könnyűfegyverzetű török lovassággal szemben.

A török veszély növekedésére utalhat az a tény, hogy az 1518. évi tolnai országgyűlés 2. cikkelye visszaállítja az eredeti telekkatonasági kulcsot, vagyis a bandériumok kiállításakor újra 20 jobbágy után kell egy legalább lándzsával és pajzzsal felfegyverzett lovast hadba küldeni.¹¹ A törvény arra is utal, hogy milyen fegyverzetűnek kell lennie egy huszárnak. A *more huszarorum* felszerelt lovasnak páncéllal, sisakkal és másféle fegyverekkel kellett rendelkeznie, ami valószínűleg nem teljes páncélzatra vonatkozik, hiszen azt a nehézpáncélos lovasoknak kellett viselniük, hanem mellvértre, vagy egyéb kiegészítő páncélzatra utalhatott.

Az ugyanezen évben Bácsott tartott országgyűlés 2. cikkelyéből az is kiderül, hogy az egyháziak bandériumait a világiakénál gyakrabban vetették harcba.¹² Ebből nemcsak az

⁸ CJH. 670–691.

⁹ CJH. 692–703.

¹⁰ *Vestigia comitorum apud Hungaros ... usque ad hodiernum diem celebratorum*. Szerk.: KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY. Budae. 1790. 408.

¹¹ CJH. 744–751

¹² CJH. 750–773.

következik, hogy a világiak az egyháziakra akarták hárítani a hadviselés terheit, hanem az is, hogy az egyházi bandériumok harcértéke felülmúlhatta a világiakét.

A fenyegető török veszély mértékére utal a 34. cikkely, amely szerint mind a főpapok és főurak bandériumait, mind pedig a megyei bandériumokat teljes létszámban lent kell tartani a végvidéken, nehogy az ország határai őrizetlenül maradjanak. Ezek szerint a végvárak állandó őrsége már elégtelen volt a határőrizeti feladatok ellátására.

Az 1521-es országgyűlés Nándorfehérvár és Szabács elvesztésének sokkhatásától ösztönözve rendkívüli adakozókészségről és körültekintésről tett tanúbizonyságot.¹³ A bandériumok harcértékének felismeréséről tanúskodik a 23. cikkely, amely kimondja, hogy a birtokos nemeseknek nem kell hadba vonulniuk, hanem a befolyó adóból kell hadcsapatokat fogadni, és erre a célra a bandériumtartó főrendek is igényelhetnek pénzt, hogy meglévő csapataikon felül még újabbakat is fogadhassanak. Ez a törvénycikk egyértelműen bizonyítja a nemesség azon szándékát, hogy a csekély harcértékű nemesi felkelés helyett tapasztalt katonákra bízva az ország védelmét.

A hadak megfelelő felfegyverzését a 26. cikkely szerint a kincstartónak kell ellenőriznie, nehogy a pénzből arra érdemteleneke is részesüljenek.

A 44. cikkely tanúsága szerint az országban kevés volt a megfelelő fegyver, ezek behozatalát vámmentesség biztosításával kívánták elősegíteni.

Az 52. törvénycikkből kitűnően nem a főrendek bandériumaival, hanem a megyék által a hadakozó pénzből felfogadott zsoldosokkal kapcsolatosan merültek föl problémák. Nevezetesen akadtak köztük olyanok, akik a zsoldot ugyan fölverték, ám mégsem vonultak hadba, vagyis a fegyelmezett és jól kézben tartott bandériumoknál kevésbé megbízható csapatok voltak.

Az 1523. évi országgyűlés újfent a királyi és a főpapok és bárók által tartott bandériumok harcbevételéről intézkedik (13., 18. cikkelyek), ami arra utal, hogy veszély esetén ezek voltak a legmegbízhatóbb alakulatok.¹⁴

A kiélezett háborús helyzetre való tekintettel a 19. cikkely a telekkatonasági kulcsot megemeli és elrendeli, hogy minden főúr és nemes 10 jobbágy után egy lovast köteles kiállítani, aki legalább is kopjával és pajzzsal, vagy kézi íjjal és tegezettel rendelkezzék.

Noha a 20. cikkely elrendeli az egytelkes nemesek hadrakelését is, ezek harcértékéről plasztikus képet alkothatunk magának a törvénycikkelynek a szövege alapján, amely elrendeli, hogy az egytelkes nemesek lovasok vagy gyalogosok módjára vonuljanak hadba, és ne kocsin, mint ahogy azt többen szokták (!).

A megyei hadakkal kapcsolatos problémák kiküszöbölése céljából a 44. cikkely a megyékben választandó kapitányok feladatává teszi a csapatok mozgósítását és felügyeletét. Az 1525. évi diéta 12. cikkelye tovább pontosítja a megyei hadakra felügyelő kapitányok feladatait: a kapitány köteles a hadak felett szemlét tartani, nehogy azokban hiányosságok mutatkozzanak.¹⁵ A főúri bandériumok esetében ilyenre nem volt szükség, hiszen a főrendek saját jól felfogott érdekükben gondoskodtak bandériumaik hadrafoghatóságáról, mivel azok saját hatalmuk és politikai súlyuk biztosítását is szolgálták honvédelmi feladataikon kívül.

Az 1526. évi országgyűlés cikkelyei érdemben nem módosítottak a már kialakult rendszeren, mindössze annyit jegyeztek meg általánosságban, hogy a veszély nagyságára való

¹³ CJH. 788–809.

¹⁴ CJH. 808–827.

¹⁵ CJH. 828–835.

tekintettel mindenki igyekezzék a szokott mértéken felül is katonákat állítani (8., 9., 11. cikkelyek).¹⁶

A dekretális forrásokból kibontakozó kép szerint a rendek felismerték, hogy az ország nem képes a Mátyás által szervezett zsoldoshadsereg további fenntartására, ezért a honvédelem kérdését, amelyet az egymást követő országgyűlések dekrétumai szerint kiemelt fontossággal kezeltek, a bandériumrendszerre kívánták alapozni. A törvényekben megtestesülő szándék szerint ezen bandériumoknak 400 jól felfegyverzett katonából kellett állniuk, akiknek fele nehéz-fegyverzetű (*armiger*), másik fele könnyűfegyverzetű huszár volt. A terminológia nem volt egységes, illetve következetes: előfordult, hogy a huszárokat könnyűlovasokként emlegették, máskor a törvény úgy fogalmazott, hogy a huszároknak sisakkal és páncéllal kell rendelkezniük. Mindenesetre a huszárok felfegyverzése kevesebbe kerülhetett, mint a nehézfegyverzetűeké, mivel törvényben kellett arról intézkedni, hogy a bandériumtartó főrendek *armiger*-ként ne huszárokat küldjenek a hadba.

A sisakon és a páncélon kívül a kútfőkben a lándzsát, a kopját, a pajzsot, a kézi íjját és a tegezt emlegetik, mint a leginkább elengedhetelen hadfelszerelési tárgyakat. Ez alapján megrajzolható a korabeli könnyűlovas fegyverzete, amelyben a közelharc fegyverei és a távolabbra ható hadeszközök egyaránt megtalálhatóak voltak.

Kevesebbet szólnak a vizsgált kútfők a nehézlovasok fegyverzetéről. Annyit mindenestre feltételezhetünk az *armiger*-ként emlegetett fegyveresekről, hogy alaposan felfegyverkezve, valószínűleg a test egészét, vagy nagyobb részét páncéllal borítva kellett hadba vonulniuk, ami nem csekély kiadást jelentett a bandérium fenntartója számára.

Bár a forrásokban olvashatunk gyalogosokról és puskásokról is (II. Lajos egyik levele kifejezetten a gyalogság hiányát emlegeti),¹⁷ a korabeli magyar hadsereg minden bizonnyal döntő többségében lovashadsereg volt. E mellett szól a fent említettekén kívül magának a mohácsi csataternek a kiválasztása is, amely viszonylag nagy kiterjedésű sík terület lévén alkalmas volt lovascsata megvívására. Tekintettel arra, hogy az ellenfél, a török serege is nagy többségében lovasokból állt, ez a fegyvernemi megoszlás nem volt eleve kedvezőtlen a magyar sereg szempontjából. Ehhez kapcsolódik a mohácsi csata lehetséges lefolyásával kapcsolatos következtetésünk, amelyet természetesen csak teoretikusan kívánunk megemlíteni. Nevezetesen arról van szó, hogy amikor az első magyar harcrend rohama után a török sereg meginogni látszott (ez persze lehetett tudatos hadicsel is), a magyar nehézlovasság lökőereje folytán kialakult harcászati sikert a magyar sereg vélhetően azért nem volt képes kihasználni, mert könnyűlovasságunk létszáma olyannyira alatta maradt a törökének, hogy az első harcrend támadása után éppen magukhoz térő törökök csak részben szervezett ellenállását sem volt képes leküzdeni. Így a támadás lendülete megtört, ami a jóval kisebb létszámú magyar sereg számára végzetesnek bizonyult. Végeredményben tehát a vereség fő oka a létszámkülönbségben, különösen a két könnyűlovasság közötti létszámkülönbségben lenne keresendő, amennyiben gondolatmenetünket forrásokkal is alá tudnánk támasztani. Erre azonban a kutatás mai állása alapján nincs lehetőség. Mindössze annyit kívánunk jelezni, hogy a többi lehetséges magyarázat mellett helye lehet egy ilyen eshetőségnek is.

¹⁶ CJH. 836–853.

¹⁷ Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárákból 1521–1717. Összeszedte és lemásolta: SIMONYI ERNŐ. Pest, 1859. 73.

A rendek szándékát kifejező dekrétumokból kirajzolódó kép szerint a Jagelló-korban a honvédelem alapegysége a bandérium volt, amely nehéz- és könnyűfegyverzetű katonákból állt. A bandériumok természetesen nem azonos harcértéket képviseltek: a főrendek harcedzett csapataival nem vehetőek egybe a megyei bandériumok, amelyek fegyverzete, összetétele és harckészsége sok kívánnivalót hagyott maga után. A török túlerővel szemben azonban a harci kedv és a lelkesedés akkor sem hozhatott hosszú távon sikert, ha az megfelelő felszereltséggel és hadi mesterségben való jártassággal párosult.

Ferenc Sebök

COMMENTS ON THE HUNGARIAN MILITARY SYSTEM
IN THE JAGIELLONIAN AGE

At the turn of the 15–16th centuries the system of Hungarian defence against the Turks was based on the banderia(bataillons) of prelates, barons and counties as the mercenary army having been founded by king Mathias had to be disbanded because of financial reasons. These banderia consisted of 400 mounted cavalrymen, a half of them being heavy cavalry, the other half being light cavalry called hussars. The soldiers of these banderia were well trained, disciplenel warriors, especially the ones serving in the banderia of prelates and barons. Heavy cavalrymen must have worn full armour, while the equipment of a hussar consisted of a helmet, a shield, a lance and a bow with arrows. According to the decrees of Hungarian diets the number of these soldiers should have been 26 750 in times of full mobilisation, which is quite a considerable force.